

Ülikoolist Teise maailmasõtta: Väino Veemehe kiri septembrist 1942

ANU RAUDSEPP

Käesolevas artiklis publitseeritakse 181. Eesti julgestusgrupi¹ 2. kompaniis teeninud Tartu Ülikooli agronoomiaüliõpilase Väino Veemehe² kiri 27. septembrist 1942 oma onule Kusta Mannermaale³, milles peegeldub ühe noore haritlase näitel eestlaste seas levinud lootus taastada Saksa sõjaväes sõides Eesti oma-riiklus.

Tänaseni säilinud sõjakirjad on haruldased. Käesoleva teksti autori erakogus on Väino Veemehe 12 sõjaaegset kirja Kusta Mannermaale (kuus kirja 1941. ja kuus 1942. aastast). Kirjad on enamasti saadetud sõjaväest Tartusse käsipostiga. Esimeses kirjas 20. septembrist 1941 märgib Veemees: „Kuula järgi, kuhu need Feldposti kirjad viiakse, kas komandantuuri või postkontorisse.“ Teises,

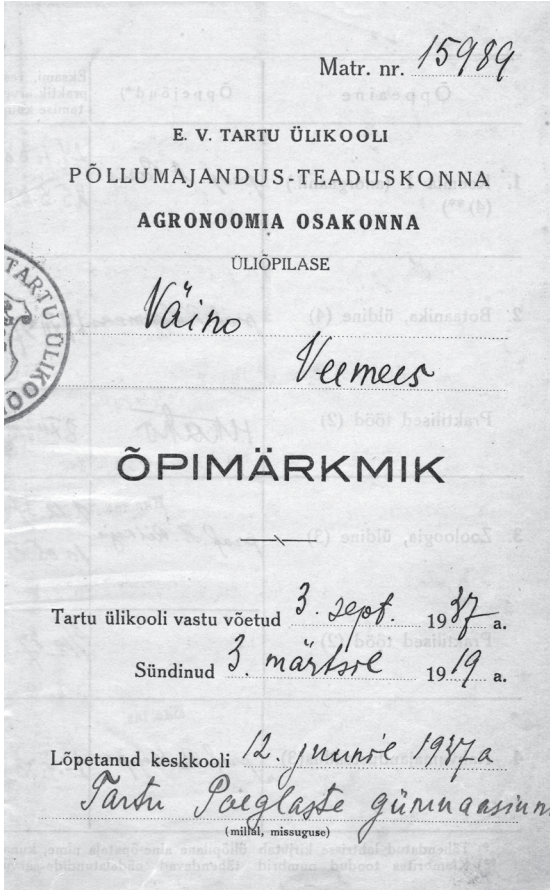
*Väino Veemees, 1946.
Autori erakogu*

Anu Raudsepp (1962), PhD, Tartu Ülikooli ajaloo didaktika kaasprofessor, Eesti Kirjandusmuuseumi erakorraline vanemteadur, anu.raudsepp@ut.ee

- ¹ 181. julgestusgrupi formeeris 1941. aasta augusti lõpus, septembri alguses Tartus major August Vask. 1942. aasta oktoobris moodustati 181., 183. ja 185. julgestusgrupi sadakondade (kompaniide) baasil 658. idapataljon, mida juhtis kapten (hiljem major) Alfons Rebane. Julgestusgruppide formeerimise kohta vt täpsemalt: T. Hiio. Eesti üksustest *Wehrmacht*'i, SSi ja politsei ning Relva-SSi alluvuses Teise maailmasõja ajal: Komplekteerimisest ja formeerimisest. – Eesti sõjaajaloo aastaraamat 2011, 1 (7); T. Nõmm. Eesti üksustest Saksa sõjaväes: Formeerimine ja isikkoosseis. – Akadeemia 1990, 1; ning käesolevas Tunas ilmunud A. Pajuri artiklist „Sõjapäevaraamat: võitlused Venemaa džunglis“.
- ² Väino Veemees (1919–1987) oli autori emapoolne onu. Vt tema kohta ka: A. Raudsepp. Erakirjad infoallikana Eesti ja Lääne vahel stalinismist sulani (1946–1959). – Ajalooline Ajakiri 2018, 4 (166), lk 256–272.
- ³ Vt Kusta Mannermaa (kuni 1940 Martinson) kohta: A. Raudsepp. Kooliõpetaja Gustav Martinsoni (1888–1959) rahvuslik-kultuuriliste vaadete mõjutegurid Esimeses maailmasõjas. – Ajalooline Ajakiri 2018, 1 (163), lk 3–25; A. Raudsepp. August Hermani kirjad Kusta Mannermaale vaimse vastupanu näitena (1946–1949). – Tuna 2023, 2, lk 101–112.

dateerimata kirjas tõenäoliselt septembrist 1941 nimetab Veemees juba võimalust saata kirju käsipostiga, aga lisab ikkagi: „Muuseas ära kirjuta mulle sõnagi sellest, kus ma olen ja mida ma teen. Niisamuti ära maini kohta.“ Põhiliselt kirjutas ta olmelistest küsimustest: ilmast, toidust, esemetest, mida ta palus endale sõjaväljale saata (näiteks saksa-eeesti sõjaväesõnastik, vene keele õpik, pesu, habemeajamise vahendid jm).

Väino Veemees immatrikuleeriti Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonna agronoomia osakonda 2. septembril 1937 ja ta õppis seal järjepidevalt kuni Saksa sõjaväkke astumiseni 1941. aastal.⁴ 1942. aastal kõneles Veemees neljas kirjas ülikooli-õpingute jätkamise teemal.

Väino Veemehe õpimärkmik Tartu Ülikoolis 1937-1941. Autori erakogu

Saksa okupatsiooni ajal alustati Tartu Ülikoolis 29. jaanuaril 1942 õppetööd kõigepealt arsti-, loomaarsti- ja põllumajandusteaduskonnas,⁵ mistõttu sai võimalikuks ka agronoomiaalaste õpingute jätkamine. Siiski märkis Veemees 15. veebruaril 1942:

„Katsun ajada seda ülikooli mineku asja, aga sellest palju välja arvatavasti tule, sest mul on niisugune tunne. Vabastamine teenistusest käib läbi mitme distantsi ja on kaunis raske, sest eriti lõõmist tuleb sakslastega, kelledega olen praegusel momendil mitte hääs vahekorras. Kuid sellest saab ka üle.“⁶

1942. aasta augusti lõpus lõppesid vabatahtlike aastased teenistuslepingud ning tuli otsustada, mida edasi teha. Samal ajal lubas Eesti Omavalitsuse haridusdirektor kõigil Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli

⁴ A. Raudsepa erakogu. Väino Veemehe Tartu Ülikooli õpimärkmik (matrikkel nr 15989).

⁵ Tartu Ülikooli ajalugu, III: 1918-1982. Koost. K. Siilivask ja H. Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk 174.

⁶ A. Raudsepa erakogu. Veemees Mannermaale, 15.02.1942.

üliõpilastel, kes teenisid või olid teeninud vähemalt ühe aasta Eesti Leegionis, Eesti julgestuspataljonides või Saksa sõjaväes, poolelijäänud õpinguid tasuta jätkata ning sooritada eksameid väljaspool tavalisi tähtaegu ning loengute kuulamise kohustuseta. Samas anti gümnaasiumiharidusega isikuile, kes olid teeninud eelnimetatud üksustes või Saksa sõjaväes vähemalt pool aastat, võimalus astuda ülikooli ilma sisseastumiseksamiteta.⁷

Rahvusarhiivis säilinud 181. julgestusgrupi nimekirjadesse kantud gümnaasiumiharidusega meeste nimede⁸ järgi on võimalik selgitada, et 2. kompaniis teenis üheksa üliõpilast. Neist üks, Endel Paasjärv, hukkus 16. veebruaril 1942. Neli üliõpilast esitasid 1942. aasta sügisel Tartu Ülikooli rektorile avalduse õpingute jätkamiseks: Aleksander Parvei (16. septembril)⁹, Agu Ubakivi (24. septembril)¹⁰, tema vend Roman Ubakivi (25. septembril)¹¹ ja Konstantin Triefeldt (27 septembril)¹². Harald Pokkati õpinguraamat¹³ näitab, et 1942. aasta jaanuaris sooritas ta anatoomia praktikumi ja sama aasta 12. oktoobril füüsika eksami ning 1944. aasta kevadsemestril sooritas eksameid ka Valdeko Jõeeste.¹⁴ 1942. aasta sügisel jätkasid sõjaväeteenistuses üliõpilastest vaid Kalju Paasjärv¹⁵ ja Väino Veemees. Tartu Ülikoolis alustasid 1942. aasta sügisel õpinguid Karl Lemmiksoo¹⁶ ja Silver Solon.¹⁷

Venemaal 27.09.42.

- ▶ Armas onu,
suurim tänu Sinu kirja ja aparadi eest! Tõesti olen olnud laisk kirjutama, selleks on olnud mitmesuguseid põhjusi, peapõhjus oli see, et kas jääda edasi või mitte, raske oli otsustada, seda küsimust, saad sellest ise ka aru, see ei ole nii kerge, et ütle nii lihtsalt lahti ja mine.

Sul on täielik õigus selleks, et juriidiline alus väiksel on olemas. Aga tuleb arvestada seda, et praegu on sõda, kus suured riikide vahelised lepingud olid nullid, lõhkesid nagu seebimullid, neid ei peetud ja milleks siis neid! Ei saa ütelda, et ka neid ei peeta, peetakse ka neid,¹⁸ sest on selle kuu jooksul neli meest lahti saanud. Üks

⁷ Soodustusi bolševismivastasest võitlusest osavõtnud ja osavõtvaile üliõpilasile. – Postimees, 2.09.1942, lk 3.

⁸ RA, ERA.R-75.1.3, nimistud pataljoni koosseisude, haavatute, ümberpaigutatute, väeosast lahkunute ja langenute kohta 29.08.1941–1.09.1943.

⁹ RA, EAA.2100.1.11136, Aleksander Parvei avaldus Tartu Ülikooli rektorile, 16.10.1942, l. 11.

¹⁰ RA, EAA.2100.1.17192, Agu Ubakivi avaldus Tartu Ülikooli rektorile, 24.09.1942, l. 1.

¹¹ RA, EAA.2100.1.17193, Roman Ubakivi avaldus Tartu Ülikooli rektorile, 25.09.1942, l. 13.

¹² RA, EAA.2100.1.16884, Konstantin Triefeldti avaldus Tartu Ülikooli rektorile, 27.09.1942.

¹³ RA, EAA.5311.2/50.312, Harald Pokkati toimik.

¹⁴ RA, EAA. 5311.18/52.93, Valdeko Jõeeste toimik.

¹⁵ Endel Paasjärve vend.

¹⁶ RA, EAA.2100.1.7420, Karl Lemmiksoo avaldus Tartu Ülikooli rektorile, 25.09.1942, l. 1.

¹⁷ RA, EAA.2100.1.14888, Silver Soloni avaldus Tartu Ülikooli rektorile, 18.08.1942, l. 1.

¹⁸ Veemees pidas silmas vabatahtlikult 1941. aastal Saksa sõjaväkke astunud meeste vabastamist.

kellel oli suur talu, teisel tervis täiesti läbi ja 2 need teisiti,¹⁹ võid ise aimata. Nendel tuleb veel tegemist teha Eestisse jõudmisel vastavate asutustega.

Kas Sa arvad, et langetasin selle raske küsimuse nii kergelt, ei! Kaalusin seda kuu ja päevad pääle. Ma pole enam poisike, sest on juba 23. a turjal, tean nii mõndagi juba, kõik see on tehtud kaine mõistusega ja pikkade kaalutluste järgi. Ei aidanud ega mõjutanud mind suuruste kõned, ei keegi. Keegi pole selles süüdi, kui süüdlast tahate otsida, siis olen selleks ise!

Ma usun ja seda kindlasti, et kodused ei tahtnud seda, ei tahtnud Sina ja keegi teinegi! Aga kas Sa usud, et mina ei oleks tulnud ära, kui oleks ainult olnud võimalust, kas ma ei oleks tahtnud istuda kodus talvel sooja ahju ääres ja lugeda raamatut või õppida. Ma pole olnud mingi seiklushimuline tüüp, kes siia Venemaale tuli selleks, et otsida ainult seiklusi ja võibolla soomust,²⁰ ei! Seda ma ei mõtelnud siis ja mõtle ka praegu. Mind ei ole huvitanud kunagi see palk, see raha – vaid siin on midagi muud!

Ma usun, et Eestis leidub palju inimesi, kes usuvad, et meie oleme kadunud Eesti rahvale, meid tuleks maha kustutada Eesti rahva parimate poegade nimekirjast, kindlasti leidub neid ja sinna pole midagi parata, sest need on just niisugused inimesed, kes kiratsesid tookord kui meil oli iseseisvus ja pääle seda aega ka. Kas usute siis kindlasti, et vastupidise võidu puhul oleks meid olemas, kas tõesti usud seda Sina ka?

Ma seda ei usu, ei tule mõttesegi!

Kas siis tõesti inimesed ei saa lahti sellest mõttest, et meie olime kah vallutatud maa, nagu teisedki, suurriigid Prantsusmaa jne. Kas siis peaksime kohe saama suure vabaduse ühe aastaga või paari kuuga? Kas usud, et saksa rahvas, nimelt tsiviilrahvas elab tõesti pillavalt ja arvab ka, et nii võidetakse suur sõda.

Ma saan aru, et meie inimesed on elanud ja tahavad ka praegu edasi elada nõnda kuidas meeldib härradele ja prouadele kohvikus. Mitte ei suudeta aru saada nendest kitsendustest – kas siis inimesed tõesti ei suuda mõtelda ninaotsast kaugemale!

Mina pole kunagi veel niisugust kirja kirjutanud, see pole tingitud mingisugustest kõrvalmõjudest, ma ei usu, et Sina ka seda kõike usud, mis ma siia kirjutanud olen kõike kokku. See on meeoleolu, see on ka natuke enda õigustamist edasi-teenimise tõttu. Ka sellest Sina saad aru! Ma tunnen tsipake endal õigust olevat edasiteenimises, aga teiselt poolt ütlen puhtalt välja, et mina ei oleks lahti saanud! See on kindel!

Mis puutub minu edasiõppimisse, siis loodan, et saan kuidagi viisi puhkust õppimiseks, kuid nagu Sina seda tead, need kavad on veel lahtised ja võibolla ka ainult lubadused – kuid olen harjunud juba nende lubadustega ning olen külm iga-suguste lubaduste vastu.

Aga kindlasti lähen pikemaks ajaks kodumaale, kui võib veel sinna minna, kui veel võetakse veel vastu, aga siiski lähen, sest mõtlen ise nii ja asjal lõpp.

Ma ei tee tuleviku suhtes mingisuguseid illusioone. Ma tean võibolla paremini kui seda mõni teine kuidas see üldine pilt võib kujuneda nii või teisel juhul. Ma olen kindel, et see asi võib paraneda, kuid siiski teiselt poolt ka natuke kahaneda. Aga sellest on varajane rääkida ja kirja vorm ei oleks ka selleks kohane. Ühte kinnitan – parem

¹⁹ Võimalik, et „2 need teisiti” Saksa sõjaväest pääsenud meest deserteerisid.

²⁰ Sõjasaak.

on ikkagi sõjaajal pool suud või isegi rohkem kinni pidada, see pole mitte kahjuks vaid kasuks, sest tuleb arvestada ikka ja alati seda, et praegu on sõda ja sõjaaeg.

Need on siis minusuguse ketserlikud mõtted, kuipalju siin tõtt sees see on iseasi, kuid ole hää, ära pane kõike tähele, ma ei taha seda.

Muidu elan ikka vana ja muutumatut elu, pole uudiseid, ja kas sellest saab kirjutada, seda tead Sa ise ka.

Soovin Sulle kõike hääd, ole hää, harju selle mõttega, et minu siia-jäämine on paratamatu.

Kõike hääd, südamlikke tervitusi

Väino

Epiloog

Võimalik, et Väino Veemees hakkas oma valikut ajapikku siiski kahetsema. Ühest küljest oli hariduse omandamine tema jaoks tähtis ja ta oli jõudnud oma õpingutega juba lõpusirgele. Teiseks oli perekond olnud tema sõtta minemise vastu. Ta kirjutas 12. novembril 1942 koju: „Kahju on mul ülikoolist, aga ma loodan, et kui ma siit lähen ära, siis mul on täiesti suured õigused, eks vaatame.“²¹ 7. jaanuaril 1943 kirjutas Veemees siiski Tartu Ülikooli rektorile avalduse palvega võtta teda alates 1943. aasta I semestrist üliõpilaste nimekirja. Ta immatrikuleeriti uuesti 6. veebruaril 1943.²² Paraku kandis Saksamaa sõjaväljal kaotusi, nii et 1943. aasta veebruaris alustati juba otsese sundvärbamisega: 23. veebruaril kuulutati üldise tööteenistuse kohustuse kehtestamise varjus välja osaline mobilisatsioon aastakäikudele 1919–1924.²³

Seega ei õnnestunud Väino Veemehel sõjaväeteenistusest lahkuda. Küll õnnestus tal sõjas ellu jääda ja pääseda Läände, viibides kõigepealt Saksamaal Briti tsoonis. 1944. aasta suvel Eestist lahkudes võttis ta kaasa ka oma Tartu Ülikooli õpinguraamatu, mis tõlgiti saksa keelde.²⁴ See dokument andis talle võimaluse lõpetada õpingud Saksamaal Bonni ülikoolis. 1947. aasta kevadel kirjutas ta selle kohta Eestisse:

Elan endiselt, suurim uudis minu poolt oleks nii, et lõpetasin märtsikuu keskel ülikooli ja sain diplomi – dipl. agr. Oli küll raske, sest kõik eksamid tulid sinise korra kohaselt kõik ühel päeval ja neid oli siiski kokku kümme. Endal oli heameel, et ometi kord sai siis lõpule see töö, mis aastate eest sai alustatud.²⁵

Artikli valmimist on toetanud Eesti Kirjandusmuuseumi projekt „Kultuurilugu ja arhiiv: allikad, probleemid, vaatenurgad“ (EKM 8-2/22/1).

²¹ A. Raudsepa erakogu. Veemees Mannermaale, 12.11.1942.

²² RA, EAA.2100.1.17869, Väino Veemehe avaldus Tartu Ülikooli rektorile, 7.01.1943, l. 11–12.

²³ P. Kaasik. Eesti rahvaväe moodustamise kava 1943. aastal. – Tuna 2016, 3, lk 115.

²⁴ A. Raudsepa erakogu. Tõend Tartu ülikoolis õppimise kohta, 3.04.1946.

²⁵ Samas. Veemees Mannermaale, 30.06.1947.